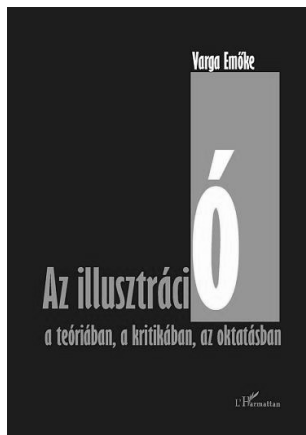

HERNÁDI MÁRIA

Szó és kép határán

VARGA EMŐKE: AZ ILLUSZTRÁCIÓ A TEÓRIÁBAN,
A KRITIKÁBAN, AZ OKTATÁSBAN

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2012
260 oldal, 2600 Ft

Varga Emőke *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban* című könyve fontos vállalkozás, hiszen annak dacára, hogy az irodalom- és művészetelméletek területén nemzetközi és hazai szinten is jó ideje reneszánszát éli a szó és kép kapcsolatának vizsgálata, a könyvillusztrációk kutatása és kritikai reflexiója mégis peremterületnek számít, aminek egyik szakma sem tulajdonít kellő fontosságot (sem az irodalom, sem a képzőművészet), így méltatlanul marad a „másodvonalban”.

A könyv felépítése logikus és átgondolt: a három fejezet három lépésnek, a képekről való gondolkodás három síkjának felel meg. Az első fejezet bevezető tanulmányai az illusztrációkutatás elméleti háttérét vázolják fel, kezdve a szó és kép kapcsolatát vizsgáló teóriák átfogó és alapos ismertetésével. Ez a rész önmagában is hiánypótló, ugyanis világosságot teremt a sokféle iskola eltérő megközelítéseinek, szempontrendszerének és fogalomhasználatának szövevényében, kijelölve a főbb tendenciákat az elmúlt évtizedek hazai és nemzetközi szó-kép kutatásaiban. Még ugyanezen a fejezetben belül kerül sor a szerző saját illusztrációtípológiájának kifejtésére, ami ugyanebben a példás fogalmi rendben különíti el egymástól az illusztráció fajtáit. Szempontrendszerének alapja a szöveg és kép közti azonosság és különbség mértéke, aránya: ennek nyomán beszél metaforikus, metonimikus, szinekdotikus és ironikus illusztrációról. Ezzel a felosztással a könyv máris gyakorlati segítséget nyújt nemcsak az illusztrált könyvek szöveg-kép viszonyainak elemzését mellőző, vagy csak felületesen elvégző irodalomkritika, hanem a pedagógusképzés és az oktatás számára is.

A könyv címét részben megismétlő, *Az illusztrált könyv és az értelmezési kánon: teória, kritika, oktatás* című alfejezet a kötet kulcsfejezete, itt rajzolódnak ugyanis ki azok az útvonalak, amelyekeken a gondolatmenet haladni fog. A szerző itt veszi számba, hogy mely tudományterületek, s a kultúrák köz-

vetítés hányféle gyakorlati ágazata érintett az illusztráció kérdésében. Itt mutat rá arra is, hogy az oktatás folyamatában, különösen a kisgyermeknevelésben milyen fontos szerepet tölthetne be az illusztráció, ha kellő kiadói figyelmet fordítanak rá, illetve arra, hogy az illusztrációk magas minősége miért pótolhatatlan jelentőségű a tanulók esztétikai és értékrendbeli fejlődésében. Ha a gyerekek kommersz illusztrációkon nőnek fel, világgépük egysíkú lesz, önkifejezési eszközeik pedig szegényesek maradnak. Ma már nem elég szövegértésre, a képek értelmezésére is nevelni kell – s itt kapcsolódik a témához az elméleti rész utolsó fejezetének gondolatmenete, amely azt vizsgálja, hogy hogyan építhető be az óvodai és az alsó tagozatos nevelésbe a képekkel való foglalkozás, illetve az óvó- és tanítóképzés felsőoktatási gyakorlatába az illusztrációkritika.

Az elméleti kérdések tisztázása után a szerző a könyv további részében a képolvasás gyakorlata felé irányítja a figyelmünket. Ez a képekkel való foglalkozás következő szintje, amely konkrét illusztrációkon mutatja be nemcsak a képelemzés módozatait, hanem azt is, hogy mitől lesz jó, vagy épp ellenkezőleg, mitől lehet elhibázott, sőt, esetenként esztétikailag értéktelen egy illusztráció.

A második fejezet nagyobb részében a szerző a gyermekeknek szóló műfajok képi vonatkozásait tárgyalja, mindenhol bőséges példaanyaggal, illusztráció-elemzésekkel. Ennek a fejezetnek inspirálóan provokatív és különlegesen értékes része a leporellóval foglalkozó tanulmány (A leporelló mint a kulturális változások szöveg-kép indexe), amely a gyermekeknek szóló képeskönyv giccs- és tömegtermékké válásának kulturális, szociológiai okait tárja fel. „A harmadik évezred elejének Magyarországon a felnőtt társadalom nagy része nem fordít figyelmet arra, milyen könyvet ad a még írni-olvasni nem tudó gyerek kezébe, és hogyan nevel belőle a mindenkori politikai-gazdasági érdekeknek kiszolgáltatott tömegembert” – olvashatjuk a fejezet elején. A szülők, úgy tűnik, a gyermekkönyvekkel szemben különösen gyanútlanok, sem a könyv szövege, sem annak képi világa tekintetében nem érzékenyek a minőségre, vásárlóként tehát nem töltenek be szűrő szerepet a könyvkiadás kommersz, ízlésromboló tendenciáival szemben. A szerző rámutat, hogy a képek korát élve, amikor a vizuális információ szinte eláraszt bennünket, sokkal nagyobb tudatosságra volna szükség, különösen a gyerekek érdekében. A gyanútlan fogyasztó számára, legyen az akár gyermek, akár szülő, a giccskép befogadásának problémátlansága tűnik vonzósnak, pedig éppen ez a problémátlanság jelenti az igazi, komoly veszélyt a formálódó ízlésre, értékrendre, világgépre: „A tömegképek a gyermeki szem lenyűgözését tűzik ki célul, az új leporellómesék a világ meghódíthatóságáról szólnak.”

A szerző érzékeny és lényeglátó képelemzéseken keresztül mutatja be a mai leporellókban látható giccsképek hatásmechanizmusait, csúsztatásait és ürességét, ellenpontként pedig a hatvanas-nyolcvanas évek művészileg egyenletesen magas színvonalú illusztrációiból hoz példákat. Az elemzések tanulságait így foglalja össze: „A kommersz képek kioltják a látványi koherenciát, receptúrájuk lényege a szimulálás. Miközben ugyanis az egyszerre stilizáló és realista ábrázolási elvekről árulkodó képek (melyek láttán precíz szövegmegfelelést feltételezünk) 'leltározásra' készítenek bennünket, aközben valójában szükségtelenné teszik a leltárt, mert szövegrepresentáló figurák helyett csak játék- és filmipari termékeket ismétlő sematikus figurákat állítanak eléink.” Ezzel szemben a „magas minőségű illusztráció megőrzi a látvány (...) el nem rejtettségét, a nem-ábrázolt elképzeléséhez, illetve megértéséhez új tereket ad”.

Hogy az illusztráció ne maradjon az írói és képzőművészi szakma által egyformán leértékelt, piaci szempontoknak alárendelt „senkiföldje”, ahhoz nemcsak megbecsült és művészi szintű munkát végző illusztrátorokra, hanem minőségi gyermekirodalomra is szükség van, olyan szerzőkkel, akik nemcsak alkalmilag, szülő- vagy nagyszülő szerepbe kerülve írnak a gyerekeknek, hanem hosszútávon is belső készletet éreznek erre – mutat rá a szerző.

A leporellóval és a képeskönyvvel foglalkozó tanulmányok után a könyv két alfejezetet szentel a tankönyv-illusztráció kérdéseinek egy régi és egy modern példa bemutatásával. A könyvnek ezt az egységét egy kortárs verseskötet illusztrációinak elemző értelmezése zárja. Acsai Roland: *Két ég satujában* című könyve ugyan nem gyermekeknek szól, de jól használható az illusztrációkritika oktatásának folyamatában.

A kötet harmadik, utolsó fejezetében a gondolatmenet még egy lépéssel tovább vezet: a felnőtteknek szóló illusztrációkhoz. Madách *Az ember tragédiája* című művének öt illusztrációsorozatát (Buday György, Kondor Béla, Kass János, Bálint Endre és Farkas András alkotásait) elemzi és értelmezi. Az irodalmi mű kiválasztása azért szerencsés, mert egy kanonizált, a közoktatásban kötelező tananyagként szereplő, azaz széles körben ismert alkotásról van szó, tehát a képelemzésekből elhagyható a szövegháttér ismertetése és az elemi szintű referenciális kapcsolódások magyarázata. A bevezető tanulmány Madách drámájának a mű szövegében adott képi vonatkozásait elemzi újszerű módon: vizsgálódása kiterjed a szereplői nézőpontok elemzésére, a nézésre, látásra utaló nyelvi utalásokra, és a látás ismeretelméleti vonatkozásaira – mindezzel pedig a mű illusztrálhatóságára, és az illusztrálhatóság lehetséges útjaira irányítja a figyelmet.

Az ember tragédiája illusztráció-elemzései komplexek, lényeglátók, sokszínű szempontrendszert érvényesítenek. Az összes illusztráció-sorozattal kapcsolatban eljutnak szöveg és kép viszonyának egy olyan meghatározó jegyéhez, amely csak az adott sorozatra jellemző: ilyen például a szerepvesztett individuum hangsúlyozása Ádám alakján keresztül, vagy az olyan kortörténeti utalások a képen, amelyek a dráma egyes színeinek eseményeit az illusztrátor történelmi jelenével állítják párhuzamba. Fontos végkövetkeztetés, amit a szerző Farkas András munkáinak értelmezése nyomán fogalmaz meg: „egy olyan illusztráció, amely a szöveg és a kép közti rést, különbséget is hatni engedi, végső soron mégis többet mond el mindarról, amit a szöveg állít, kifejez, bemutat, kérdőre von, stb., mint azok az illusztrációk, melyek első rátekintésre pontosnak és »szöveghűnek« látszanak.”

Varga Emőke új könyve hiánypótló munka, amelynek ott a helye nemcsak a tudományos munkát végző szakemberek, hanem a kisgyermekkel foglalkozó pedagógusok polcain is, ezen felül pedig a felsőoktatási-, különösen a tanár-, tanító- és óvóképzéssel foglalkozó intézmények könyvtáraiban. De a könyv hasznos olvasmány mindenki számára, aki szeretne eljutni a képek értő olvasásához, s ezáltal kritikusabb, tudatosabb befogadóvá válni. A könyvből „elleshetjük” a képelemzés szempontrendszerét, az elrejtett összefüggéseket feltáró figyelem irányát, azaz tulajdonképpen azt, hogy mit is kell nézni, és mit lehet meglátni egy képen.

A szerző valóban szakavatott kísérő a képek értelmezésében: mind a két „határos” tudomány- illetve művészeti ágban (irodalom, irodalomtudomány, illetve képzőművészet, művészettörténet) otthonos, munkája szakmailag igen magas színvonalú és rendkívül informatív. Az sem mellékes körülmény, hogy elkerüli a szakkönyvekre gyakran jellemző hibákat: a megfogalmazások homályosságát és az általánosságokat. Nyelvezete árnyalt és igényes, gondo-

latmenetei pedig, amelyeket még az elméleti fejezetekben is gazdag példaanyaggal szemlél-
tet, kivétel nélkül logikusak, áttekinthetőek, követhetőek. A könyv kivételes érdeme az is,
hogy az illusztráció elmélete és gyakorlata terén nemcsak a hiányokra és fogyatékoságokra
hívja fel a figyelmet, hanem konkrét javaslatai is vannak ezek orvoslására. A legfontosabb
azonban, hogy ez a könyv, mint jó és használható szakkönyv maga is orvosolja a hiányt. Nagy
haszonnal forgatható tehát mind az oktatásban résztvevők, mind a kritikusok, irodalomtör-
ténészek, s a határos tudományág, a művészettörténet szakemberei számára is.

HANTAI SIMON: MEUN,
1968, olaj, vászon, 233×214 cm, magángyűjtemény.
Az Archives Simon Hantai jóvoltából.